

ГЕНДЕРНІ АСИМЕТРІЇ У ЛЕ МАРІ ДЕ ФРАНС «ГІЖМАР»

GENDER ASYMETRIES IN LE MARIE DE FRANCE “GIZHMAR”

Савоськіна Т.О.,

orcid.org/0009-0009-0237-2557

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської філології та світової літератури

Ізмаїльського державного гуманітарного університету

У статті аналізується ле Марі де Франс «Гіжмар» з погляду ґендерних асиметрій. Акцентується увага на тому, що французька письменниця вважається не лише першим літературним голосом Європи, а й середньовічною протофеміністкою, яка відіграла важливу роль у подальшому формуванні цієї ідеології. Дванадцять ле Марі де Франс (*Les Lais de Marie de France*) стали безпосереднім феміністським відгуком на дискримінацію й патріархальні традиції, притаманні середньовічній суспільній свідомості.

На прикладі ле «Гіжмар» розглядається бінарна опозиція чоловічого та жіночого в аспектах патріархального традиціоналізму та руйнування ґендерних стереотипів. Такий вектор дослідження дозволяє усвідомити ґендерну ідентичність авторки та ґендерний фактор, що виявляється у поетичному наративі на рівні сюжету, системи персонажів, семантично значущих предметних образів. У зв'язку з цим актуалізуються суто жіночі теми у творі Марі де Франс: нерівний шлюб, влада чоловіка над жінкою, зрада, право коханців на взаємне почуття всупереч соціальним та релігійним заборонам. Особлива увага приділяється образу вежі та її художнім змістам. Це локус ув'язнення юної діви старим ревнивим чоловіком, і місце райської насолоди для коханців, і в'язниця для невірної дружини. Наголошується, що процес викриття та деконструкції стійких ґендерних стереотипів здійснюється в ле «Гіжмар» через бунтівне жіноче «Я». Авторка твору створює образ сильною духом героїні, що долає ряд випробувань, у яких народжується нова жінка, котра претендує на свободу вибору життєвого шляху. У цьому контексті осмислюється прояв андрогінності в колізіях взаємин центральних персонажів як спосіб подолання дихотомії чоловічого та жіночого начал. Констатується авторська ідея ліро-епічної поеми Марі де Франс про самоцінність взаємного кохання.

Ключові слова: ґендерна асиметрія, ґендерний протест, маскулінізм, фемінізм, опозиція чоловічого та жіночого, андрогінність, самоцінність кохання.

The article analyzes Le Marie de France's work «Gizhmar» from the point of view of gender asymmetries. Attention is focused on the fact that the French writer considers not only the first literary voice of Europe, but also a medieval proto-feminist spectrum that played an important role in the further formation of feminism. The Twelve Le of Marie de France became a direct feminist response to the discrimination and patriarchal precepts prevailing in the medieval social consciousness. On the example of «Gizhmar», the binary opposition of male and female is considered in the aspects of patriarchal traditionalism and the destruction of gender stereotypes. This vector of research allows us to understand the gender identity of the author and the gender factor that appears in «Gizhmar» at the levels of the plot, the system of characters, and semantically significant subject images. In this connection, purely female themes in the work of Marie de France are actualized: unequal marriage, the power of a man over a woman, betrayal, the right of lovers to mutual feelings despite social and religious prohibitions. Special attention is paid to the image of the tower and its artistic content. This is the locus of the imprisonment of a young virgin by an old jealous husband and a place of heavenly pleasure for lovers, and a prison for an unfaithful wife.

It is emphasized that the process of exposing and deconstructing persistent gender stereotypes is carried out in «Gizhmar» through the rebellious female «I». The author of the work creates an image of a heroine with a strong spirit that goes through a series of tests, in which a new woman is born, who claims free to choose her life path. In this context, the manifestation of androgyny in the collisions of the relationships of the central characters is interpreted as a way to overcome the dichotomy of male and female beginnings. The author's idea of the lyric-epic poem of Marie de France about the self-worth of mutual love is stated.

Key words: gender asymmetry, gender protest, masculinity, femininity, opposition of male and female, androgyny, self-worth of love.

Постановка проблеми. Творчість Марі де Франс, або Марії Французької, першої письменниці Середньовіччя, становить літературознавчий інтерес з погляду вивчення зародження протофемінізму та становлення «жіночого» письма. У цьому сенсі означена проблема досить актуальна як історико-літературного, так теоретико-методологічного вивчення сучасної ґендерології. Твори середньовічної письменниці сьогодні є в оригіналі і в перекладах європейськими

мовами. На жаль, українського перекладу літературних текстів Марі де Франс досі немає за винятком однієї байки та ле «Про жимолість», що увійшли до антології «Сузір'я французької поезії» і належать М. Терещенку [1]. Серед літературознавчих робіт українських дослідників можна виділити лише дві праці, які визначають перспективність вивчення творчості середньовічної письменниці – це книга І. Качуровського «Генерика та архітектоніка» [2], в якій автор роз-

міркує про ле у контексті жанрів європейської середньовічної писемності та їх архітектонічних особливостей, а також стаття Т. Рязанцевої «"Ле" Марії Французької в контексті літератури фентезі» [3], присвячена інтерпретації «пісень» поетеси з погляду прояву в них фантастичного. Цей важливий чинник багато в чому пояснює недостатність вивченості особистості та літературної діяльності Марі де Франс у вітчизняному літературознавстві.

Аналіз досліджень і публікацій. Бібліографія наукових праць із магістральних напрямів творчості Марі де Франс переважно поповнюється численними зарубіжними роботами [4]. Для вивчення гендерних аспектів творчості авторки науковий інтерес представляють монографії П. М. Кліффорд «Марі де Франс. Ляйси» і Г. Берджесса «Ляйси Марі де Франс: Текст і контекст», у яких здійснено системно-цілісний аналіз ліричних повістей письменниці [5]. Не менш значущим є дослідження авторитетного медієвіста Р. Ховарда Блоха «Анонімна Марі де Франс» [6]. Автор пропонує фундаментальне переосмислення особистості першої французької жінки-письменниці, яка сприймається вченим як середньовічний Джеймс. Варті уваги також міркування Боха про жанрову систему середньовічної літератури з погляду гендерного адресата: шансон де жест чи фабліо – чоловічий жанр, а ле та роман – жіночі жанри. Окремі спостереження над гендерною специфікою творів Марі де Франс знайшли відображення у збірнику «Супутник Марі де Франс. Супутники Брілли за християнською традицією». Серед одинадцяти есе, написаних різними вченими, виділяються оригінальними ідеями дослідження про літературні традиції кохання в *Lais*, розмови через тварин у *Lais i Fables* та гендерна святість у *L'Expurgatoire saint Patri* та *La Vie sainte Audree* [7]. У цьому контексті актуальною є енциклопедія за редакцією Маргарет С. Шаус «Жінка та гендер у середньовічній Європі» [8]. Обсяг цієї важливої праці величезний і дає уявлення про життя та культурний досвід середньовічної жінки. Істотний внесок у вивчення «жіночого листа» зробила британський медієвіст Дайан Уотт. У своїй монографії «Середньовічний жіночий лист» [9] дослідниця розглядає цілий комплекс актуальних гендерних питань: хто були перші жінки-авторки англійського канону; що розуміли під жіночим листом у Середньовіччі; як вивчення середньовічної писемності може сприяти нашому осягненню історії жіночої літератури. Радикальне переосмислення ранньої історії жіночої літератури має велике значення для вчених, які займаються

середньовічною літературою, ідеями авторства і жіночим листом пізніших періодів.

Таким чином, гендерний аспект літературознавства надає широкі можливості для подальшого вивчення художнього тексту як своєрідної гендерної картини світу, в якій специфічно розкриваються чоловічий і жіночий типи, характер їхнього світосприйняття.

Постановка мети дослідження. Мета цієї статті – розглянути гендерні асиметрії у ле Марі де Франс «Гіжмар». Аналіз гендерних відмінностей на матеріалі художнього тексту французької поетеси, яка жила та займалася літературною творчістю в Англії, дозволить усвідомити реалізацію гендера не тільки як параметра, що відображає гендерну ідентичність авторки, а й як показник, що є структуротвірним елементом ліро-епічного твору.

Виклад основного матеріалу. Для європейської історії Марі де Франс – одна з найвпливовіших і найнезалежніших жінок епохи Середньовіччя, яка здійснила революцію в культурі. Подолавши гендерні стереотипи, що обмежують можливості розвивати свої особисті та професійні здібності, вона не тільки зуміла здобути блискучу освіту, але й проявити свій літературний талант, який високо оцінили її сучасники. Ерудована протофеміністка знала не менше чотирьох мов (латину, французьку, англо-нормандську та бретонську), успішно займалася перекладацькою діяльністю, вивчала кельтські перекази, бретонські народні сюжети і по-новому адаптувала їх у літературному жанрі під назвою бретонський ле (*Les Lais de Marie de France*).

Марія де Франс стала єдиною на той період історії жінкою-байкарем. За словами французького вченого Батіста Лайда, вона перша переклала байки з давньої мови на сучасною, переосмисливши мораль байки у феодальному контексті. «Марі де Франс, – резюмує дослідник середньовічної мови та літератури, – це більше, ніж переклад та адаптація, це твір «перевинахід» [10].

Про різнобічність художньої діяльності першого голосу жіночої літератури свідчать твори релігійної тематики: поема «Чистилище Святого Патрика» (*L'Espurgatoire Saint Patriz*), життя «Життя Святої Одрі» (*La Vie Sainte Audree*).

Феномен «нової жінки» письменниці проявився і в усвідомленому руйнуванні моделі анонімної літератури: вона конкретно позначила своє авторство, що було дуже незвичайно для епохи Середньовіччя, коли жінкам забороняли публічно виражати себе будь-якими засобами. Здійснюючи прорив у літературі, а ширше у культурному житті

свого часу, вона навмисно демонструвала інтелектуальні та творчі здібності жінки, які згідно з церковною традицією вважалися слабшими за чоловічі через первородний гріх, скоєний Євою.

Дванадцять «Ле» або «Пісні» (Lais) Марі де Франс стали своєрідним феміністським покликанням на гендерну асиметрію, що панує в середньовічній суспільній свідомості. Основна частина «Пісень» французької письменниці пов'язана із суто жіночою темою кохання, художнє трактування якої можна розглядати як авторський виклик гендерним стереотипам.

З цього ракурсу розглянемо ле «Гіжмар», який відкриває ліро-епічна збірка Марі де Франс. Події в цьому творі відбуваються в період миру в державі короля Артура, коли бретонці відпочивали від воєн. Головний герой поетичної розповіді – розумний, хоробрий і гарний лицар Гіжмар. Проте суто маскулітні риси головного героя апріорі відтіняються іронічною тональністю автора: він був байдужим до кохання; жодна з жінок не подобалася йому, тому друзі та знайомі вважали його дивним:

Plusurs l'en requistrent suvent,
mais il n'aveit de ceo talent ;
nuls ne se pout aparceveir
que il volsist amur avoir.
Pur ceo le tienent a peri
e li estrange e si ami [11].

Любовну лакуну він заповнює пристрастю справжніх чоловіків – полюванням. І це одного разу кардинально змінило його життя. Якось вистеживши білу лань з дитинчам, Гіжмар поранив її стрілою, що бумерангом відскочила від тварини і застрягла у стегні лицаря. Через мить лань людським голосом промовила свій вирок: «Твою хворобливу і кровоточиву рану не вилікують ні трава, ні корінь, ні зілля, її може зцілити тільки та жінка, яка покохає тебе всією душею та відданим серцем»:

E tu, vassal, ki m'as nafree,
tels seit la tue destinee:
ja mais n'aies tu medecine !
Ne par herbe ne par racine,
ne par mire ne par poisun
n'avras tu ja mes guarisun
de la plaie qu'as en la quisse,
des i que cele te guarisse,
ki suferra pur tue amur
si grant peine e si grant dolur,
qu'unkes femme tant ne suffri;
e tu referas tant pur li... [11].

Цей доленосний випадок визначає зав'язку сюжету, розвиток якого пов'язаний з любов-

ними колізіями, що актуалізують гендерні ролі, стереотипи, життєві моделі чоловіка й жінки. Поранений стрілою та словами лані, Гіжмар вирушив у подорож, щоб знайти свою рятівницю. Чарівний корабель прибув до пристані стародавнього міста, де йому судилося зустріти даму-благодійницю й уперше опинитися під владою жіночих чарів.

З появою жінки як другого центрального персонажа у твір входить нагальна тема Середньовіччя (нерівний шлюб) з її постійним мотивом влади чоловіка над жінкою, котрий є індикатором гендерної асиметрії. У поетичному наративі підкреслюється, що головна героїня юна, красива і шляхетна, але змушена була з примусу батьків вийти заміж за старого короля без кохання і тепер страждає від надмірних ревностів чоловіка, який тримає її у вежі під вартою:

Ki esteit chief de cel regnï.
Li sires ki la mainteneit
Mult fu velz humme e femme aveit,
Une dame de haut parage,
Franche, curteise, bele e sage;
Gelus esteit a desmesure;
Kar ceo purportoit sa nature [11].

Вежа – дуже ємний та полісемантичний образ у поетиці жіночої розповіді. Він включає весь комплекс гендерних асоціацій, пов'язаних з прихованою дискримінацією і патріархальними середньовічними настановами, а також з боротьбою жінки за право вибору свого життєвого шляху. Марі де Франс створила у творі образ сильної духом жінки, яка руйнує патріархальні стереотипи. Вона не тільки гуляє за високими стінами фортеці в саду і веселиться серед квітів із відданою їй дамою-подругою, забуваючи про свого чоловіка, а й знаходить можливість самостійно й безбоязно вийти з вежі, а відтак та побачити корабель Гіжмара. Покохавши лицаря з першого погляду і вислухавши його сумну історію, дама перша виявляє ініціативу і добросердно запрошує юнака до себе в покої, обіцяючи зцілити болючу рану.

Водночас і Гіжмар, побачивши її, вперше відчуває палке почуття до цієї незвичайної жінки і негайно забуває про свою рану. Динамічна зміна просторових топосів демонструє в ліричному оповіданні насамперед власну стратегію дій героїні, спрямовану на пошуки жіночого щастя всупереч загрозам від законного чоловіка. Вежа-в'язниця в поетичному тексті постає вже в іншій значеннєвій конфігурації. Це ніби локус райської насолоди для двох закоханих сердець:

Des ore est Guigemar a aise.
 Ensemble gisent e parolent
 e sovent baisent e acolent;
 bien lur covienge del surplus,
 de ceo que li altre unt en us! [11].

Зазначимо, що кохання в зображенні Марі де Франс – не галантне служіння знатній дамі, а ніжне природне людське почуття. Сюжет твору набуває статусу адюльтера, по суті він стає авторською декларацією права коханців на взаємне почуття всупереч усім соціальним і релігійним заборонам. Однак палким коханцям судилося пройти випробування стражданням.

Таємниця забороненого кохання викрита старим чоловіком дами: Гіжмара відправлено додому на тому кораблі, який привіз його в країну кохання, а невірну дружину як джерело спокуси і гріха владолобний чоловік замкнув у тюремній вежі. Опозиція чоловіче-жіноче реалізується тут за принципом розмаїття чоловік-тиран, а дружина-жертва.

Викриття та деконструкція стійких гендерних стереотипів здійснюється в «Гіжмарі» через жіноче «Я», що бунтує. Поранена жіноча сутність героїні, котра два з половиною роки перебувала у в'язниці, не втратила здатність до вільного польоту над неживою, здавалося б, реальністю і здобула перемогу над маскулініним диктатом. Їй вдалося втекти із в'язниці й назавжди залишити володіння свого чоловіка на кораблі коханого.

Стратегія подолання бінарної моделі чоловіче-жіноче надалі затверджується письменницею через андрогінність. Жіноче начало, що звично співвідноситься в середньовічній свідомості з пасивністю, знаходить під пером Марі де Франс маскулініні риси. Дама-втікачка асоціюється у творі з доблесним лицарем, що виявляє мужність та активність на шляху до свого щастя.

Водночас поведінкова модель жінки, яка домінує у любовних відносинах, досить прозоро виявляє фемінні риси її коханого.

Гіжмар, повернувшись у своє царство, емоційно і пасивно переживає розлучення з жінкою свого серця: ніщо не могло розвеселити лицаря і відвернути його від занурення у свої сумні думки. Він не робить жодних активних дій для воз'єднання з коханою і навіть не перешкоджає появі низки наречених, які претендують на статус його дружини. У творі начебто «змішуються» форми поведінки, які культура традиційно надає чоловікам та жінкам, з формами відносно менш характерними.

Фінал історії сповнений дивовижних пригод, які реабілітують чоловічі якості Гіжмара. Він відвойовує свою даму в друга із сусіднього царства Меріада, що спалахнув до неї пристрастю і утримує красуню у своїй фортеці. Андрогінність у любовній колізії центральних персонажів осмислюється Марі де Франс як спосіб подолання дихотомії чоловічого та жіночого начал. Завершується твір психологічно переконливим фіналом, у якому коханці поєднуються, слідуючи не патріархальним канонам, а вільному вибору свого життєвого шляху під урочисті акомпанементи віршів французької поетеси, які декларують самоцінність кохання:

De cest cunte qu'oi avez
 fu Guigemar li lais trovez,
 que hum dit en harpe e en rote;
 bone en est a oïr la note.

Висновок. Таким чином, Марі де Франс вдалося першій із жінок-письменниць вирватися за межі маскулініного літературного поля та змодельювати власний художній простір, багато в чому змінивши співвідношення пріоритетів у гендерному дискурсі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Марі де Франс. Ягня і коза. Ле про жимолость. *Сузір'я французької поезії*: Антологія у 2х тт. т. 1. Київ: Дніпро, 1971. С. 32–36.
2. Качуровський І. Генерика і архітектоніка. Кн. 1. Література європейського Середньовіччя. Київ: Києво-Могилян. акад., 2005. 382 с.
3. Рязанцева Тетяна «ЛЕ» Марії Французької в контексті літератури фентезі. *Ренесансні студії*. Запоріжжя, 2018. Вип.29-30. С. 22–30.
4. Див., наприклад: Hoepffner E. Les Lais de Marie de France. Nizet, 1971. 178 p.; Mickel E.J. Marie de France. New York, 1974; Pelan M. M. L'influence du Brut de Wace sur les romanciers francais de son temps. Genève, 1974; Ménard Ph. Les Lais de Marie de France. *Contes d'amour et d'aventure du Moyen Age*. P., 1997;
5. Clifford P. Marie de France. Lais. London: Grant & Cutler, 1982. 93 p.; Burgess G.S. The Lais of Marie de France: *Text and Context*. Athens GA: Univ. of Georgia Press, 1987. 245 p.
6. Bloch R.H. The anonymous Marie de France. L., 2003. 384 p.
7. Whalen, Logan, ed. A companion to Marie de France. Vol. 27. Brill, 2011. 335 p.
8. Schaus, Margaret C., ed. Women and gender in medieval Europe: An encyclopedia. Routledge, 2006. 984 p.
9. Diane Watt, Medieval women's writing, Polity, 2008. 216 p.

10. Baptiste Laïd, L'Élaboration du recueil de fables de Marie de France, Honoré Champion, Paris, 2020 p.
11. Marie de France. Lais de Marie de France. *Texte établi par Karl Warnke, Max Niemeyer* (Bibliotheca Normannica), 1900 (p. xi). URL: